

Др Иван Јордовић

доцент Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду

ИСТОРИЈСКИ КОРЕНИ УЧЕЊА О ПРАВУ ЈАЧЕГ

У тексту се разматра настанак изразито деструктивне теорије о праву јачег у античкој Грчкој. При томе се прави разлика између традиционалног јачег права и учења о праву јачег које је теоријски утемељено у номос-фисис антитези. У циљу спознавања чинилаца који су утицали на појаву учења о праву јачег у средишту истраживања налази се питање његовог датирања, тј. да ли је ова теорија створена пре Пелопонеског рата или тек током њега. Будући да се у савременој науци више беседа код Тукидида и личности код Платона доводе у везу са учењем о праву јачег, рад се концентрише на доказивање у којим случајевима се заиста може говорити о теоријски заснованом праву јачег, пошто их је мање него што се то обично претпоставља. Анализа извора, наиме, показује да су код Тукидида само Атињани у Мелијском дијалогу, а код Платона само Каликле, истински заступници овог учења. Овај налаз показује да је учење о праву јачег настало током Пелопонеског рата и да су на његов настанак пресудан утицај имали софистика и сам рат.

Кључне речи: *Учење о праву јачег. – Софистика. – Пелопонески рат. – Платон. – Тукидид.*

Вероватно свако друштво и свако време у неком облику познаје право јачег. Античка Грчка у том погледу није изузетак. Међутим, Хелени се разликују од многих других народа утолико што су развили теоријски засновано учење о праву јачег, које се суштински разликује од „обичног“ права јачег. Због тога се у овом тексту, ради боље прегледности проблематике која се испитује, за теоријски засновано право јачег користи појам „учење о праву јачег“, док ће се за традиционално право јачег употребљавати појам „право јачег“. Овом поделом не треба да буде унапред дефинисано порекло учења о праву јачег.

Као што је већ речено, између учења о праву јачег и права јачег постоји разлика која је суштинске природе. Традиционално, тј.

предсофстичко право јачег нити је апстрактно, нити је оно теоријски утемељено. Њега не одликује никакав нови морални квалитет и њиме се не покушава засновати нека нова етика.¹ На неки начин „недозрело“, традиционално право јачег, остаје само једно од многих могућих начина деловања и понашања и оно се уз то, по правилу, негативно оцењује. Хесиод и Хомер показују да су Хелени од најранијих времена били добро упознати са овим обликом права јачег.² Тако у *Пословима и данима* јастреб који је у своје канце ухватио славуја на његово цвилење одговара следећим речима:³

„Јадниче, чему ли цвилеши? Много од тебе јачи држи те сад;
Ићи ћеш камо те водим, премда си пјевач;
Појест' те могу, ако ли хоћу, или те пустит'.

Луд је тко жели с јачим борит',
Побједи он ће се лишити и јад поред срамоте трпит.“

Веома сличан поглед на свет сусрећемо у *Илијади*. Након што је Патрокло погинуо, Ахилеј је одлучио да погуби Ликаона, младог Пријамовог сина, којег је претходно заробио. Ахилеј се при том оглушава на све молбе за милост, исказујући уверење не само да су јаки надмоћни у односу на слабије, него да је природно да и од живота имају више:⁴

„Зато, мој драги умри и ти! Шта ридаш толико?
Та и Патрокло умре, а од тебе много је бољи!
Не видиш мене колико и леп сам и велик још јунак?
Ваљан је отац мој, а богиња роди ме мати,
али и мене смрт и судба неминовна чека,
доћи ће зора ил' вече ил' оно подне ће доћи
те ће и мени неко у борби узети живот
пошто ме згоди ил' копљем ил' стрелицом брзом с тетиве!“

Суровост ових стихова донекле релативизује чињеница да је овај начин размишљања и понашања још у то време био предмет оштре критике. Тако Хесиод у *Пословима и данима*, у наставку овде цитираних стихова, опширно и оштро одбацује логику права јачег.⁵ Такође, треба имати у виду да наведени примери потичу из доба

¹ Хесиод, на пример, критикује право јачег с утилитаристичке тачке гледишта вид. Хесиод, *Послови и дани* 213 и даље (Хесиод, *Послови и дани*, прев. М. Вишић, Нови Сад 1994). При том, овај утилитаризам и са њим повезана правда (*dike, dikaios*) нису теоријски утемељени; вид. P. Spahn, „Das Aufkommen eines politischen Utilitarismus bei den Griechen“, *Saeculum* 37/1986, 11–12.

² Вид. и Martin, „Zur Entstehung der Sophistik“, *Saeculum* 27/1976, 160–161.

³ Хесиод, *Послови и дани* 203–212; вид. G. Crane, *Thucydides and the Ancient Simplicity*, Berkeley – Los Angeles 1998, 74–75.

⁴ Хомер, *Илијада* 21,106–113 (Хомер, *Илијада*, прев. М. Н. Ђурић, Суботица 1965); вид. G. Crane, 72 и даље.

⁵ Хесиод, *Послови и дани* 213–250; G. Crane, 75.

у коме још увек нису били развијени механизми који су служили ублаживању бруталности сукоба.⁶

Примери традиционалног права јачег наилазе се и у V веку пре Хр. и то само неколико деценија пре појаве учења о праву јачег. Када говори о томе како су Атињани после победе над Ксерксом тражили од Андрана новац као одштету за њихово учешће у рату на страни Персије, Херодот тврди да је наводно дошло до следећег „дијалога“:⁷

„Андрани су, наиме, били први који Темистоклу нису дали новаца кад је од њих затражио. Кад им је пак Темистокле поручио да би Атињани могли доћи са два моћна божанства, Наговором (*Peitho*) и Принудом (*Anankaien*), па ће онда сигурно морати да даду новац, они му на ту поруку овако одговоре: „Сигурно да је Атина могла да буде велика и богата уз помоћ та два божанства среће, али Андар је јако сиромашна земља и два божанства несреће, Оскудица (*Penien*) и Нужда (*Amechanien*), никако неће да оду са нашег острва, него се увек ту задржавају. Та два божанства, управо, и не дозвољавају да вам пошаљемо новац, јер можда ни атинска снага није нимало јача од наше немоћи“.

Мада овај „дијалог“ поседује елементе који снажно подсећају на славни Мелијски дијалог, он се ипак битно разликује од учења о праву јачег. Наиме, иза овог далеко сложенијег учења, иако се у првом тренутку може учинити другачије, крије се један сасвим другачији поглед на свет. Сходно њему, деловање у складу са правом јачег није само једино могуће, већ је, што је још важније, једино праведно. Све постојеће друштвене вредности се као лажни окови одбацују, при чему се истовремено тежи да се наместо њих успостави нова етика која заговара дијаметрално супротни вредносни систем. Све ове одлике учења о праву јачег могу се препознати у Платоновом *Горгији*, у следећој изјави Каликла, његовог најпознатијег заступника:⁸

„Ево због тога закон сматра неправедним и ружним сваки покушај да се тражи нешто више него што има већина, и то се зове „чинити неправду“. А, по мом схватању, већ сама природа открива да је праведно ако бољи има више од горег,

⁶ Вид. J. Ober, „Classical Greek Times“, *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World* (eds. M. Howard, G. J. Andreopoulos, M. R. Shulman), New Haven 1994, 12–26; F. Kiechle, „Zur Humanität in der Kriegführung der griechischen Staaten“, *Zur griechischen Staatskunde*, (Hrsg. F. Gschnitzer), Darmstadt 1969, 528 и даље; I. Jordović, *Anfänge der Jüngerer Tyrannis. Vorläufer und erste Repräsentanten von Gewaltherrschaft im späten 5. Jahrhundert v. Chr.*, Frankfurt am Main 2005, 24–26.

⁷ Херодот, *Историје* 8.111, 2–3 (*Херодотова Историја*, прев. Милан Арсенић, Нови Сад 1988).

⁸ Платон, *Горгија* 483c–484b (Платон, *Протагора. Горгија*, прев. М. Драшковић, А. Вилхар, Београд 1968).

а јачи више од слабијег. Природа сама потврђује да је заиста тако, у разним приликама, не само у животињском свету него и код човека, свуда, у градовима и породицама: да важи принцип да је праведно ако јачи влада над слабим и ако има више ... . Него, ја мислим да сви ови људи раде тако на основу природног права, и, тако ми Зевса, по природном закону, а не по законима које ми људи сами стварамо и по којима ми најбоље и најјаче међу нама, узимајући их већ од малих ногу, држимо у страху па их као лавове котимо опчињавањем и претварањем, говорећи им да не ваља да неко има више од другог и да се у томе састоји праведно и лепо. А кад би се једнога дана појавио неки човек који би имао довољно природне снаге да се свега тога ослободи, да раскида окове, да одбаци све, да погази све наше паргафе, наше мађије и чаролије и све наше противприродне законе, и кад би се испрсио пред нама као наш господар, који је раније био наш роб, онда би право природе засијало у пуном сјају!“

Да би се спознали чиниоци који су подстакли настанак овог теоријски утемељеног учења о праву јачег, у овом раду се у средиште пажње ставља генеза овог учења, односно покушај да се оно што тачније датира. Будући да се учење о праву јачег појавило у другој половини V века пре Хр., централно питање је да ли се оно у потпуности развило пре Пелопонеског рата или тек током њега. Решење ове дилеме пружио би одговор на питање да ли је једино софистика одговорна за стварање ове изузетно опасне тезе или се њен настанак може приписати и изразито деструктивном ефекту Пелопонеског рата.

Као најбоља полазна тачка за датирање учења о праву јачег нуди се Платонов дијалог *Горгија*, с обзиром на то да се у њему ово учење јавља у најчистијој форми. Међутим, дати прецизан временски оквир у којем се одиграва драмска радња *Горгије* веома тежак је подухват. Разлог је тај што повремене Платонове назнаке о тренутку у који је драмска радња дијалога смештена обухватају период од чак двадесет година – од прве Горгијине посете Атини 427. године, преко Сократове пританије 406. године, све до Алкибијадове смрти 404/403. године пре Хр.⁹ Ако је због ових очевидних хронолошких противречности веома дискутибилно датирање читавог дијалога,¹⁰ ипак није потпуно немогуће дати временски оквир за то када је Каликле могао изнети своју тезу.

⁹ У дијалогу се могу пронаћи бројне хронолошке противречности (Платон, *Горгија* 470d; 472a; 473d; 525d); вид. E. R. Dodds, *Plato, Gorgias, a Revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford 1959, 17–18; O. Apelt, „Platons Dialog Gorgias“, *Platon, Sämtliche Werke*, Bd. 1 (Hrsg. O. Apelt), Hamburg 1920–1922 (репринт 1998), 9–10.

¹⁰ E. R. Dodds, 17–18; J. K. Davies, *Athenian Propertied Families 600 – 300 B.C.*, Oxford 1971, 330.

Софист Горгија је у Атину први пут дошао 427. године пре Хр., али тада само у улози члана званичне делегација свог родног полиса Леонтина са Сицилије.¹¹ Из тог разлога се чини мало вероватним да је славни софиста тада боравио код Каликла, утолико пре што нема вести о томе да је он био проксен било Горгије, било неког другог Леонтинћана.¹² Диодор са Сицилије такође извештава да је Горгија тада још увек био непознат у Атини и да се одмах после обављеног задатка упутио натраг на Сицилију.¹³ У самом *Горгији* нигде нема назнака да славни софиста у Атини борави због државних послова, као што би се могло очекивати, јер је једна од главних тема дијалога питање шта је права политичка вештина.¹⁴ Осим тога, тешко је поверовати да Платон у *Горгији* описује први боравак чувеног софисте у Атини зато што је Горгија свим учесницима расправе добро позната личност.¹⁵ Платон, такође, ни у једном тренутку не наговештава еуфорију коју је наводно Горгијина беседничка вештина изазвала код Атињана приликом његовог првог боравка.¹⁶

Да Платон у *Горгији* мисли на неку другу, каснију Горгијину посету Атини, а за коју се иначе поуздано зна да се догодила,¹⁷ види се по коментару Платоновог Сократа да Каликле воли Дема, Пириламповог сина.¹⁸ Дем је, наиме, рођен око 440. године пре Хр., због чега је 427. године био сувише млад да био Каликлов љубавник.¹⁹ Овакав закључак потврђују Аристофан и Еупол, који Дема спомињу

¹¹ Платон, *Хумија већу* 282b (Platon. *Ion. Hippias II. Protagoras. Laches. Charmides. Euthyphron. Lysis. Hippias I. Alkibiades I.*, Griechisch und Deutsch, Übers. F. Schleiermacher; griech. Text aus der Sammlung Budé, Darmstadt 2005⁵); Диодор, *Библиотека* 12.53 (Diodorus of Sicily. *The Library of History, Books XII.41-XIII*, with an English Translation by C. H. Oldfather, Cambridge Ma. 1950).

¹² Платон, *Горгија* 447b. Проксенија је од давнина била нека врста званичног „гостопримства“ између појединих аристократа из различитих полиса. У класичном периоду проксен је у свом родном полису за потребе друге грчке државе вршио улогу слично оној коју у модерно доба има конзул.

¹³ Диодор, *Библиотека* 12.53,3–5.

¹⁴ Упор. J. Dalfen, „Gorgias, Übersetzung und Kommentar“, in: E. Heitsch und W. Müller (Hrsg.), *Platon Werke: Übersetzung und Kommentar*, Bd. VI 3, Göttingen 2004, 110.

¹⁵ Платон, *Горгија* 447a–448a.

¹⁶ Платон, *Хумија већу* 282b; Платон, *Горгија* 447a-с; Диодор, *Библиотека* 12.53.

¹⁷ Поред прве Горгијине посете Атине из 427. године пре Хр. Платон изричито спомиње још један каснији боравак (Платон, *Хумија већу* 282b-с); вид. W. Nestle, „Kritias. Eine Studie“, *Griechische Studien. Untersuchungen zur Religion, Dichtung und Philosophie der Griechen*, (Hrsg. W. Nestle), Stuttgart 1948, 309.

¹⁸ Платон, *Горгија* 481d-e; 513b.

¹⁹ J. K. Davies, 329–330.

тек у другој половини двадесетих година V века пре Хр.²⁰ Из тих разлога је очигледно да се дијалог мора односити на неки каснији боравак Горгије у Атини. Ова посета се уопште није морала догодити непосредно после прве, нарочито ако се има у виду да је у то доба посланствима, услед лоших комуникација, требало релативно много времена да обаве свој задатак. Против претпоставке да Каликле већ 427. године пре Хр. износи учење о праву јачег говори и то да је он тада морао бити прилично млад, будући да је највероватније рођен око средине V века пре Хр. Каликле, наиме, није могао бити много старији од Дема, који је рођен око 440. године. Он је уз то у дијалогу представљен као неко ко је још увек Горгијин ученик и ко се тек спрема да уђе у политички живот, како би се озбиљно бавио државничким пословима.²¹ Индикативно је и то да се Каликле у дијалогу доводи у непосредну везу са Андроном, Андротионовим сином, као и Алкибијадом, а обојица су рођени око 450. године пре Хр.²²

Да Каликле своју тезу није могао изнети пре краја двадесетих година, показује и његово позивање на номос-фисис антитезу. Она чини теоријску основу учења о праву јачег, јер на апстрактни начин утемељује начелну супротност између природе (*physis*) и конвенција, тј. закона које су створили људи (*nomos*).²³ Према овој антитези узрок поменуте супротности јесте гледиште да људски закон није израз божанске воље или природног стања ствари, већ да се налази у контрадикцији са законитостима природе (*physis*), која одговара правом бићу ствари.²⁴ У случају Каликла то је право јачег. Појмовни пар номос-фисис појављује се први пут у Хипократовом спису *О врстама ваздуха, воде и места*, али он у њему још увек

²⁰ Да је Дем био у оваквим везама и да су се оне дешавале тек у другој половини двадесетих година, види се по томе што Аристофан тек 422. године пре Хр. за њега каже да је *kalos* (Аристофан, *Зоље* 98 – *Aristophanes. Clouds. Wasps. Peace*, Edited and Translated by J. Henderson, Cambridge Ma. 1998). Еупол опет за Дема два пута каже да је глуп (Еупол, *фрагмент* 227 – R. Kassel, C. Austin, *Poetae comici Graeci: (PCG)*, 7 vol., Berlin – New York 1983–2001).

²¹ Платон, *Горгија* 515a.

²² M. Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law. Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berkeley – Los Angeles 1986, 401–402, посебно 402 фн. 223; J. K. Davies, 34.

²³ То је непосредни логичан закључак који се може извести из номос-фисис антитезе и с њом блиско повезаним појмом „Природне нужности“, вид. Тукидид, *Пелопонески рат* 5.105,2 (Тукидид, *Пелопонески рат*, прев. Д. Обрадовић, Београд 1999). Централни значај номос-фисис антитезе за учење о праву јачег се може препознати у свим изворима, при чему је потпуно безначајно да ли се ради о философу (Платон), историчару (Тукидид) или софисти (Аноним Ијамблихов) или ученику софиста (Каликле).

²⁴ Вид. више F. Heinimann, *Nomos und Physis. Herkunft und Bedeutung einer Antithese im griechischen Denken des 5. Jahrhunderts*, Basel 1945, 116–117.

нема функцију антитезе.²⁵ У науци се с правом сматра да су антитези њен коначни облик дали софисти и да је настала тек током двадесетих година V века пре Хр.²⁶ На њено најраније коришћење, у облику који служи за образлагање учења о праву јачег, наилази се у Аристофановим *Облацима*, који су изведени 423. год. пре Хр. Међутим, део где се такмиче праведни (слабији) и неправедни (јачи) говор, при чему се последњи позива на номос-фисис антитезу, дописан је тек неколико година касније.²⁷

Досадашњи налази указују да се учење о праву јачег формирало тек у току Пелопонеског рата. Овај закључак, међутим, стоји у контрадикцији са гледиштем да се код Тукидида још пре избијања овог сукоба, који ће потрести читав хеленски свет, заступа ово учење. Као доказ томе узима се беседа коју Атињани држе у Спарти 432. године пре Хр., непосредно пре избијања Пелопонеског рата.²⁸ У овом говору Атињани, иначе склони бескрупулозном размишљању у категоријама моћи којем по правилу нагињу велике силе, износе ставове који веома личе на логику типичну за учење о праву јачег.²⁹ Стога се у литератури често верује да Атињани у овој беседи заступају исте тезе као у озлоглашеном Мелијском дијалогу.³⁰

Управо због ових наводних паралела беседа Атињана у Спарти је веома корисна за сагледавање проблема, јер је идеална за предочавање вишеслојне и суштинске разлике између права јачег и учења о праву јачег. Оно што се код ње прво запажа јесте да Атињани улажу знатан напор да оправдају доминантну позицију свог родног полиса, и то упркос томе што се истовремено с њом изненађујуће отворено хвале.³¹ За разлику од њих, Каликла и атин-

²⁵ Вид. F. Heinemann, 13–41; 97 и даље; 119 и даље; 127 и даље; 170–180; 206 и даље; M. Pohlenz, „Nomos und Physis“, *Max Pohlenz. Kleine Schriften*, Bd. 2, (Hrsg. H. Dörrie), Hildesheim 1965, 346–348; F. P. Hager, *Natur/Antike, Historisches Wörterbuch der Philosophie (HWPPh)* 6/1984, 424–425; W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. III, Cambridge 1969, 114–115.

²⁶ F. Heinemann, 22; 105–106; 141–143; M. Ostwald, 260–273; K. F. Hoffmann, *Das Recht im Denken der Sophistik*, Stuttgart – Leipzig 1997, 267 и даље; 418; A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bern – München 1971³, 397.

²⁷ Аристофан, *Облаци* 1068 и даље (Aristophanes. *Clouds. Wasps. Peace*, Edited and Translated by J. Henderson, Cambridge Ma. 1998); вид. F. Heinemann, 131; 141.

²⁸ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.73–86.

²⁹ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.76,2: „А нисмо били ни први који су то почили, већ је одувек било тако уређено да јачи угњетава слабијег.“

³⁰ Вид. више Н. Strasburger, *Thukydides und die politische Selbstdarstellung der Athener*, *Hermes* 86/1958, 29 и даље; F. Kiechle, *Ursprung und Wirkung der machtpolitischen Theorien im Geschichtswerk des Thukydides*, *Gymnasium* 70/1963, 302 и даље; G.E.M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*, London 1972, 14.

³¹ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.73,1; 76,2–4; 78; вид. Н. Strasburger, 17–41; de Ste. Croix, 7–13; I. Jordović (2005), 85–88.

ске посланике на Мелу одликује наглашено одсуство било каквог правдања помоћу етичких, историјских или друштвених аргумената. Једино чиме они „правдају“ своју бескрупулозну позицију јесте да она одговара стварном односу снага, а то се заиста не може тумачити као правдање у правом смислу те речи. Атињани у беседи у Спарти своју хегемонију правдају чак на неколико начина.³² Једно је образложење да свој водећи положај у Хелади дугују изузетним жртвама које су током Грчко-персијских ратова поднели за добробит свих Хелена.³³ Атињани, осим тога, исказују потребу да истакну да *arche* нису приграбили силом, већ да им је вођство допало само зато што су Спартанци сами одбили да наставе да предводе борбу против Персијанаца. Атињани такође наводе да једном када су је стекли, своју хегемонију нису испустили, јер су се покоравали најснажнијим поривима: честољубљу, користољубљу, и, што је најважније, страху.³⁴ Атињани, као последњи аргумент износе да су према својим савезницима били умеренији и праведнији него што су према свом положају морали бити.³⁵ Сви ови аргумент директно противрече логици права јачег која тврди да је једино праведно да се моћ стекне захваљујући снази, тј. сили и да су било какви обзири одраз слабости.³⁶

Поред наведених разлика ту су и суштинска појмовна одступања између атинске беседе у Спарти и аргументације коју Атињани користе на Мелу 416. године пре Хр. То посебно важи за онај део који се обично доводи у непосредну везу са логиком права јачег

³² Упор. А. Rengakos, *Form und Wandel des Machtdenkens der Athener bei Thukydides*, Stuttgart 1984, 25 и даље.

³³ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.73,2–75,1.

³⁴ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.75,1–4.

³⁵ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.76,3–77,6. Ово је веома значајан аргумент, зато што је једна од одлика права јачег управо неумереност. Тако се Каликле залаже за то да се страстима пусти на вољу, док атински изасланици на Мелу свако умерено и праведно деловање и са тим повезано пријатељство Мељана одбацују као знак сопствене слабости (Платон, *Горгија* 491d–492c; Тукидид, *Пелопонески рат* 5.90–97). У *Облацима* јачи (неправедни) говор, управо у делу где се јавља номос-фисис антитеза, одбацује разумност и смерност, зато што спречава људе да иживе своје страсти (Аристофан, *Облаци* 1071 и даље); вид. F. Heinemann, 140; упор. и А. Н. Sommerstein, „Aristophanes: Clouds“, *The Comedies of Aristophanes. Edited with Translation and Notes* (ed. А. Н. Sommerstein), Oxford 1991³, 209 и даље; К. –W. Welwei, *Die Darstellung politischer Krisen im Geschichtswerk des Thukydides, Krisen in der Antike – Bewußtsein und Bewältigung* (ed. G. Alföldy et. al.), *Geschichte und Gesellschaft*, Bochumer Historische Studien, Bd. 13, Düsseldorf 1975, 22.

³⁶ Атињани тако Мељанима кажу следеће (Тукидид, *Пелопонески рат* 5.89; 95): „Ни ми, наиме, са наше стране, нећемо се користити лепим речима: како с правом владамо зато што смо однели победу над Персијанцима, или да смо дошли да вас нападнемо зато што смо претрпели неку неправду ...“ ... „Ваше нам непријатељство не шкоди колико ваше пријатељство, јер би ово последње било знак слабости, док би ваша мржња у очима наших поданика служила као доказ наше моћи.“

и тзв. номос-фисис антитезом која је његова теоријска подлога.³⁷ Атињани у Спарти се, наиме, не позивају на *physis*, него на *toi anthropieou tropou*.³⁸ Овај израз се из два разлога не може поистоветити са учењем о праву јачег које одговора „природи“. Будући да се уопште не употребљава термин *physis*-а, ово место код Тукидида се не може превести као „људска природа“, како је то често случај.³⁹ Уместо тога би било адекватније ово место превести као „људски начин“ (понашања).⁴⁰ Дакле, појам *physis* који игра централну улогу у Мелијском дијалогу, као и код Каликла и Трасимаха, овде се уопште не користи. Други разлог је да, и када се касније у атинској беседи у Спарти употребљава појам *physis* уместо *tropos*, он се и даље искључиво односи само на понашање људи (*te anthropieia physei*), а не на понашање бића уопште. Поред тога, ни у једном тренутку се Атињани у Спарти не позивају на неки закон (*nomos*) или правду (*dikaion*) или нужност (*ananke*) „природе“, што је и те како случај у Мелијском дијалогу и код Каликла у *Горгији*.⁴¹ Уместо тога употребљава се термин *kathestotos*.⁴² Чињеница да беседе Атињана у Спарти и атинске тезе на Мелу у аргументацији показују знатне подударности,⁴³ уз истовремено одступање у централним појмовима, не може се одбацити као случајност.⁴⁴

³⁷ (Тукидид, Пелопонески рат 1.76,2–4): „Отуда и ми нисмо учинили ништа необично, несвакидашње или у нескладу са људском природом када смо прихватили врховну власт која нам се нудила, и што је нисмо пустили из руку покорављујући се најснажнијим поривима: честољубљу, страху и користољубљу. А нисмо били ни први који су то почели, већ је одувек било тако уређено да јачи угњетава слабијег. Сматрамо такође, да смо заслужили да владамо, а тако се и вама чинило док нисте почели да размишљате о својим интересима. И сада се позивате на право које нико ко је случајно силом што задобио – никада још није претпоставио сили и уздржао се да из тога извуче још већу корист. Треба, међутим, похвалити оне који су се, покорављујући се природном човековом нагону да влада другима, показали праведнијим него што би се могло закључити када се узме у обзир њихова моћ. Сматрамо, дакле, да би неко, тек када би имао нашу власт, најбоље могао показати да ли ми водимо умерену политику. Али, због овог нашег разумног става, савим неочекивано, проишло је и више покуде него похвале.“

³⁸ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.76,2.

³⁹ Вид. *Thucydides*, with an English Translation by Charles Forster Smith, Cambridge Ma. 1969, *ad loc.*; *Thucydides: Geschichte des Peloponnesischen Krieges*, Hrsg. und übers. von G. P. Landmann, Düsseldorf – Zürich 2002, *ad loc.*; Д. Обрадовић, *ad loc.*

⁴⁰ S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, Vol. I, Oxford 1991, 121–122.

⁴¹ Тукидид, *Пелопонески рат* 5.105,2; Платон, *Горгија* 484a-b.

⁴² Тукидид, *Пелопонески рат* 1.76,2; вид. S. Hornblower, *Thucydides*, London 1987, 186 и фн. 99.

⁴³ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.76,1–2; 5.105,1–2; вид. W. R. Connor, *Thucydides*, Princeton 1984, 151 фн. 32.

⁴⁴ То утолико више важи када се узме у обзир да Тукидид појам „људска природа“ чешће употребљава а да се при томе не ради о учењу о праву јачег, као

Значај поменути разлике између појмова „природа“ и „људска природа“ тешко се може преценити.⁴⁵ Употреба појма *physis* узрокована је номос-фисис антитезом, која управо полази од непремостивог јаза између природе и поретка који је створио човек. Такође треба имати у виду да „природа“, као шири појам, нужно обухвата појам „људска природа“, али се обрнуто релација уопште не подразумева. Надаље, у свим поуздано утврђеним случајевима у којима се позива на учење о праву јачег или на номос-фисис антитезу, као што је, на пример, Мелијски дијалог код Тукидида, Каликле у *Горгији* или у Аристофановим *Облацима*, користи се једино термин *physis*, а не појам „људска природа“, што је снажан доказ да се не може радити о обичној коинциденцији. Атински посланици на Мелу, када говоре о праву јачег, експлицитно кажу да оно подједнако важи и за људе и за богове.⁴⁶ Они такође говоре о „нужности“ природе, а не о „нужности“ људске природе.⁴⁷ И у Каликловом случају *physis* се односи како на људе тако и на животиње, па чак и на државе.⁴⁸ У Аристофановим *Облацима*, који садрже најстарији сачуван пример употребе номос-фисис антитезе, такође је реч о нужности „природе“ којој ни сам Зевс не може да побегне.⁴⁹ У Антифонтовом разматрању номос-фисис антитезе и нужности „природе“ употребљава се само општији појам *physis*, иако се читава његова расправа недвосмислено односи

на пример у опису утицаја куге на Атину (Тукидид, *Пелопонески рат* 2.50,1), у Митиленској дебати (Тукидид, *Пелопонески рат* 3.39,5; 45,7) или у тзв. „Патологији рата“ (Тукидид, *Пелопонески рат* 3.82,2; 84,2). Појам *physis* се при томе користи и у другим контекстима. Тукидид говори о природи Темистокла (Тукидид, *Пелопонески рат* 1.138,3); док Перикле у својој надгорбној беседи говори о природи слушалаца његовог говора и природи удовица (Тукидид, *Пелопонески рат* 2.35,2; 45,2). У Аристофановим *Облацима* Стрепсијад је упитан да ли је умешност у беседништву у његовој природи (Аристофан, *Облаци* 486). Херодот, који не спомиње номос-фисис антитезу, такође чешће говори о људској природи (Херодот, *Историје* 3,65.3; 8.38; 83,1).

⁴⁵ G. Rechenauer, *Thukydides und die hippokratische Medizin. Naturwissenschaftliche Methodik als Modell für Geschichtsdeutung*, Hildesheim – Zürich – New York 1991, 162 и даље, указује на то да Тукидидова употреба појма *anthropeia physis* одступа од оног како га схватају софисти.

⁴⁶ Тукидид, *Пелопонески рат* 5.105,1–3.

⁴⁷ Тукидид, *Пелопонески рат* 5.105,2.

⁴⁸ Платон, *Горгија* 483d. Да позивање на понашање животиња није случајно, види се и по томе што Хесиод управо понашање јастреба узима као пример. У *Облацима* Фејдијид чињеницу што је претукао оца брани тиме што каже и да петлови и остале животиње поступају на истоветан начин (Аристофан, *Облаци* 1427 и даље; вид. и исти, *Птице* 753 и даље – Aristophanes, *Birds. Lysistrata. Women at the Thesmophoria*, Edited and Translated by J. Henderson, Cambridge Ma. 2000). Образлагање номос-фисис антитезе помоћу указивања на понашање животиња јесте њен важан елемент, вид. Heinemann, 145 и даље.

⁴⁹ Аристофан, *Облаци* 1075–1084; упор. M. Ostwald, 260.

на људе.⁵⁰ Идентичан случај се може наћи код софисте Хипије и Анонима Ијамблиховог.⁵¹

На основу свега наведеног намеће се закључак да у погледу говора Атињана у Спарти не може бити речи о учењу о праву јачег, већ једино о праву јачег.⁵² Ова беседа исказује засигурно неке елементе учења о праву јачег, али се они могу објаснити утицајем традиционалног схватања права јачег, као и утицајем које је на Атињане имала њихова *arche*. Из досадашњег истраживања још произлази да је Тукидид, иако је био добро упознат с њим, учење о праву јачег намерно изнео само у контексту разарања Мела. Да је атински историчар свесно избегао да ово учење о праву јачег помене на другом месту, осим у контексту уништења Мела 416. године пре Хр., може се видети и по томе што га не помиње у вези са било којим другим експесом Пелопонеског рата, мада се доста њих по свирепости и насилности може мерити са догађајима на Мелу.⁵³ Једна таква „прилика“ јесте тзв. Митиленска дебата из 427. године пре Хр.⁵⁴ У њој се озлоглашени демагог Клеон, кога је Тукидид окарактерисао као неког ко је веома насилан и агресиван и коме је свако средство право, тражи да се уништи Митилена, која је претходно капитулирала. У таквој ситуацији могло би се очекивати да се Клеон позове на учење о праву јачег како би Атињане убедио у исправност, а самим тим и нужност, изгласавања једне овако радикалне и безобзирне одлуке. Па ипак, мада атинску *arche* отворено означава као тираниду, и убиство свих становника једног града назива праведним, Клеон се не позива ни на један аргумент који би макар издалека подсећао на учење о праву јачег.⁵⁵ Ова околност утолико пре изненађује јер он наглашава да Атињани не смеју показати слабост и милосрђе према Митилењанима, с обзиром да је неопходно да на њиховом примеру покажу свим осталим савезницима каква их судбина очекује ако се усуде да се дигну против превласти Атине.

⁵⁰ Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Bd. 2, Berlin 1952⁶, 87 В 44а.

⁵¹ Платон, *Протагора* 337с-е; упор. F. Hoffmann, 151 и даље. Аноним Јамблихов користи номос-фисис антитезу како би доказао да су закон и правда утемељени у „природи“. При томе је само реч о „природи“ генерално, а не о „људској природи“. Идентичну ситуацију срећемо када Аноним Ијамблихов образлаже зашто моћна индивидуа, у смислу Каликлове тезе, никада не би успела да се наметне (Diels, 89, 6. р. 100,5.1 и даље).

⁵² Тукидид, *Пелопонески рат* 1.73–78; 4.59–64.

⁵³ Вид. више И. Јордовић, „Кршења правила ратовања за време Пелопонеског рата и савремено виђење утицаја војних сукоба на друштво“, *Зборник Матице српске за класичне студије* 9/2007, 91–109.

⁵⁴ *Ibid.*, 100–101.

⁵⁵ Тукидид, *Пелопонески рат* 3.37,2.

Налази досадашњег истраживања су да је номос-фисис анти-теза свој пуни деструктивни потенцијал развила тек током двадесетих година V века пре Хр., да је Каликле изнео своју тезу после 427. године пре Хр., као и да Тукидид само у Мелијском дијалогу наводи учење о праву јачег. Ови резултати упућују на то да се учење о праву јачег, које је теоријски утемељено и које заснива нову етику, у потпуности развило тек у току Пелопонеског рата. То помера досадашње датирање за више од једне декаде, будући да се први пут учење о праву јачег код Тукидида јавља не 432. године, него тек 416. године пре Хр. То показује да није само софистика утицала на настанак ове изузетно деструктивне тезе, већ и Пелопонески рат, за који Тукидид каже да је страховит учитељ који људе лишава благостања и који код већине изазива страсти у складу са његовим страхотама.⁵⁶

Да је Пелопонески рат утицао на настанак учења о праву јачег води ка закључку, без довођења у питање значаја софистике за његову појаву, да се ово учење не може убројати међу софистичке тезе. У прилог оваквог тумачења говори и то што софисти са номос-фисис анти-тезом нису намеравали да успоставе једну нову етику која би била у супротности са постојећом, мада је овој антители од самог почетка био својствен један аморалан и деструктиван потенцијал.⁵⁷ Хипија, Алкидамант и Аноним Ијамблихов у довољној мери то доказују.⁵⁸ Чак и је Антифонт, који заступа номос-фисис антителизу у њеном „класичном облику“, употребљава искључиво у дескриптивном, а не у нормативном смислу.⁵⁹

Често се среће мисао да је учење о праву јачег стајало у блиској вези са софистиком и да се појавило пре Пелопонеског рата, због тога што се таквим гледањем у везу доводи и Трасимах, софиста из Халкедона.⁶⁰ Међутим, ово гледиште већ дуже време наилази на

⁵⁶ Тукидид, *Пелопонески рат* 3.82,2; вид. J. J. Price, *Thucydides and Internal War*, Cambridge 2001, 27; S. Hornblower, 482; C. W. Macleod, „Thucydides on Faction“, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 205 (new series 25)/1979, 53 и даље.

⁵⁷ Вид. J. de Romilly, *The Great Sophists in Periclean Athens*, Oxford 1992, 132.

⁵⁸ Хипија (Платон, *Протагора* 337c-d); вид. J. de Romilly (1992), 114; M. Ostwald, 260–261; W. K. C. Guthrie, 1969, 280–285; A. Lesky, 397; C. Roßner, *Recht und Moral bei den griechischen Sophisten*, München 1998, 237–238; P. Spahn, 12 и даље; 17–21; Алкидамант (схолија Аристотел Реторика 1373 b18 – Аристотел, *Реторика*, прев. М. Вишић, Београд 2000), вид. М. Н. Ђурић, *Историја хеленске етике*, Београд 1990², 202–203; W. K. C. Guthrie, 311–313; 159 и даље; Аноним Ијамблихов (Diels, 89, p. 6.1–5; 9.12–16)

⁵⁹ Diels, 87 B 44a 1–7; вид. I. Jordović (2005), 79–80.

⁶⁰ Вид. F. Dümmler, *Akademika. Beiträge zur Literaturgeschichte der sokratischen Schulen*, Giessen 1889, 79; J. Burnet, *Greek Philosophy. Thales to Plato*, London 1914, 121; P. Friedländer, Platon, Bd. III. *Platonische Schriften der zweiten und dritten Periode*,

озбиљна оспоравања.⁶¹ Разлози за то су вишеструки. Трасимах, за разлику од Каликла, одбацује људски закон, тј. праведност, не зато што служе да би *јаки* били бачени у окове од стране *слабих*, него управо зато што они служе онима који владају, тј. *јакима*.⁶² Даље, Трасимах нити помиње неки закон природе по којем *јачи* имају праву да владају нити се позива на номос-фисис антитезу.⁶³ Он, уосталом, своје учење никада не изводи до њеног логичког краја, који би онда заиста био близак Каликловој тези, већ то у *Држави* раде Платонова полубраћа Глаукон и Адејмант.⁶⁴ То јасно указује да се Трасимах ограничио само на критику идеализованог поимања правде, као и на констатацију да она стоји у сукобу са постојећом праксом и реалношћу.⁶⁵ Међутим, констатација једне релације, чак ако и она имплицира релативизацију одређених вредности, није идентична са намерном релативизацијом

Berlin 1960², 57; O. Gigon, *Gegenwärtigkeit und Utopie. Eine Interpretation von Platons „Staat“*. Erster Band: Buch I-IV, Zürich – München 1976, 70–71; S. Hornblower (1987), 185–186; R. V. Rutherford, *The Art of Plato. Ten Essays in Platonic Interpretation*, London 1995, 207; 213; G. Crane, 259–260. Кратак, али веома инструктиван преглед различитих мишљења у науци о Трасимаху може се наћи код Т. D. J. Chappell, „The Virtues of Thrasymachos“, *Phronesis* 33/1993, 1–2.

⁶¹ G. V. Kerferd, „The Doctrine of Thrasymachos in Plato’s *Republic*“, *Durham University Journal* 1947, 19–27; W. K. C. Guthrie, 88–89. Трасимахова констатација да различита државна уређења служе искључиво интересима оних који владају може се срести и у другим изворима тог периода (Лисија, *Одбрана о укидању демократије* 7–12; Стари олигарх, *Устав атински* 1,3–20; Xenophon, *Scripta Minora. Pseudo-Xenophon, Constitution of the Athenians*, Translated by G. W. Bowersock, Cambridge Ma. 2000); посебно 5–8; Херодот, *Историје* 3.80–82; 5.78); упор. K. I. Gelzer, *Die Schrift vom Staate der Athener*, Berlin 1937, 1; 3–7; 11; 50; 57; H. Leppin, *Thukydidēs und die Verfassung der Polis. Ein Beitrag zur politischen Ideengeschichte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 1999, 142.

⁶² Платон, *Држава* 338c–339a; 343b-c (Платон, *Држава*, прев. А. Вилхар, Б. Павловић, Београд 1993⁴); *Горгуја* 483b-c; вид. H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik*, Teil I., Berlin 1890², 69; S. Kriegsbaum, *Der Ursprung der von Kallikles in Platons Gorgias vertretenen Anschauungen*, Paderborn 1913, 19 и даље; A. E. Taylor, *The Man and his Work*, London 1926, 268; J. de Romilly (1992), 120.

⁶³ H. Steinthal, 68; E. Schütrumpf, „Konventionelle Vorstellungen über Gerechtigkeit. Die Perspektive des Thrasymachos und die Erwartungen an eine philosophische Entgegnung“, *Platon, Politeia*, Buch I, (Hrsg. O. Höffe), Berlin 1997, 43;

⁶⁴ Упор. R. E. Allen, „The Speech of Glaucon: On Contract and the Common Good“, *Justice, Law and Method in Plato and Aristotle*, (ed. Spiro Panagiotou), Edmon-ton 1987, 51 и даље. Да је то заиста случај, Платон не би сматрао потребним да допуни Трасимахову тезу и њега на тај начин посредно доведе у близину Каликловој тези. Платон је то остварио помоћу Глаукона и Адеиманта у другој књизи (Платон, *Држава* 358b–362c; 362d–367b). У том погледу нарочито пажњу заслужује Глаукон. За разлику од Трасимаха он употребљава номос-фисис антитезу и тек његова „теза“ се може поистоветити са Каликловом (Платон, *Држава* 358e–359b). И Адеимант заступа ставове који би могли припадати Каликлу (Платон, *Држава* 366c-d).

⁶⁵ Вид. J. de Romilly (1992), 120; W. K. C. Guthrie, 96–97.

тих вредности.⁶⁶ Између та два чина постоји један битан корак, који Трасимах никада не чини.⁶⁷ За разлику од њега Каликле прелази ту границу тиме што не само констатује одређену несугласицу, већ је користи као полазну тачку за постулацију једног новог закона природе и једну нову правду. Дакле, иако је деструктивни потенцијал Трасимахове тезе неспоран, у исто време се не може оспорити да софист из Халкедона своју тезу износи у дескриптивном, а не пре-скриптивном смислу, и да стога не покушава да заснује нови морал који би требало да замени постојећи.⁶⁸

Ако је учење о праву јачег заиста само још једна софистичка теорија, онда се оправдано може поставити и питање зашто Аристофанови *Облаци*, чија је једна од централних тема негативни утицај софистичког образовања на младе Атињане, уопште не спомињу ово учење. Могуће образложење да до тога није дошло зато што је то учење о праву јачег било сувише компликовано за широке народне масе није убедљиво, јер Аристофан користи номос-фисис антитезу која је далеко најсложенији део овог учења. У овој комедији, такође, постоје сцене које би биле више него погодне за тако нешто. Једна од њих је када Фејдипид туче Стрепсијада и уз то још образлаже како је оправдано да син туче оца.⁶⁹ Све ово указује не само на то да учење о праву јачег није софистичка теорија, него да корак од номос-фисис антитезе до овог учења није једноставан и самоподразумевајући, како се то обично претпоставља, већ да је то био процес који је захтевао сазревање у времену.

Дакле, из изложеног произлази да се настанак учења о праву јачег не може објаснити једино утицајем софистике, већ да је оно настало у спрези ње и искустава из политичке сфере. Стварање ове деструктивне тезе омогућила је тек интеракција Пелопонеског рата и релативизма софистике. Утицај Пелопонеског рата се при томе изра-

⁶⁶ Трасимах је вероватно своју тезу првобитно изнео као оштру критику постојећег стања, како би показао да се конвенционални морал и постојећа стварност налазе у контрадикцији; упор. J. de Romilly (1992), 120; W. K. C. Guthrie, 96–97; T. D. J. Chappell (1993), 12; K. F. Hoffmann, 92–93; 105–106; H. Leppin, 142; I. Jordović (2005), 110–114. Да оваква осуда не мора одмах да значи потпуно и суштинско одбацивање постојећег морала, показују Еурипид и Ксенофонт, вид. Еурипид, *фрагмент* 286 (Euripides. *Fragmente. Der Kyklop. Rhesos*, Übers. von G. A. Seeck); Ксенофонт, *Успомене о Сократу* 2.1,12–13 (Ксенофонт. *Успомене о Сократу*, прев. М. Н. Ђурић, Београд 1980).

⁶⁷ Вид. E. R. Dodds, 14–15; J. Annas, *An Introduction to Plato's Republic*, Oxford 1981, 48.

⁶⁸ Вид. R. Brandt, „Naturrecht (Antike)“, *HWP* 6/1984, 563–565; посебно 565; T. D. J. Chappell, 3–17; W. Kersting, *Platons Staat*, Darmstadt 2006², 30; H. Leppin, 142; K. Raaflaub, „Politisches Denken und Krise der Polis. Athen im Verfassungskonflikt des späten 5. Jahrhunderts“, *Historische Zeitschrift (HZ)* 255/1992, 45.

⁶⁹ Аристофан, *Облаци* 1427 и даље.

жавао двојако. С једне стране, сукоби су, кроз игнорисање и кршење правила ратовања и друштвених норми, довели у питање схватање права и морала. У исто време су ови ексцеси показали изузетну важност моћи, тиме што су свим учесницима предочили поражавајућу стварност да јачи, тј. победник, може себе некажњено да стави изнад свих важећих норми.⁷⁰ С друге стране, рат је интензивирао потребу да се овим ексцесима и бескрупулозном размишљању у категоријама моћи ипак да неки легитимитет. Будући да је то често било веома тешко остварити помоћу постојећих етичких аргумената, стварани су нови „етички“ аргументи, који су опет узвратно деловали дестабилизирајуће, стварајући тако један зачарани круг. Парола *polis tyrannos*, која је настала још пре тог рата, одличан је пример оваквог процеса, јер је по свему судећи допринела развоју учења о праву јачег у поменутом историјском контексту.⁷¹

Ипак, без софистике, тешко да би учење о праву јачег тада уопште и настало, јер је њен утицај био вишеструк.⁷² Први, и можда најочигледнији утицај се састојао у томе што је софистика, кроз релативизам који је заговарала и кроз нагласак на „успешности“, омогућила да многе моралне конвенције могу бити доведене у питање. Потом, софисти су створили неопходан теоријски „апарат“, нарочито у виду номос-фисис антитезе, уз чију помоћ су други били у стању да формулишу право јачег. Трећи утицај долази отуд што су софисти у својим учењима полазили од човека и за човека, јер се у средишту њихове пажње налазило деловање индивидуе у оквиру полиса, тј. однос појединца према заједници, односно закону и правди.⁷³ Кроз овај антропоцентризам, индивидуализам и концентрацију на политичку сферу, софисти су пажњу савременика усмерили на појаве из политичког живота, олакшавајући тиме преношење искустава из ове сфере на раван индивидуе.⁷⁴ Сви ови утицаји су се посредно манифестовали. У изворима се не спомиње ниједан софиста као заговорник учења о праву јачег. Штавише, једини именом познати прагониста ове теорије био је млади Каликле, који је био само ученик софиста.

⁷⁰ Вид. И. Јордовић (2007), 91–108.

⁷¹ Тукидид, *Пелопонески рат* 2.63,2; 3.37,2; упор. К. А. Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago 2004, исти, „Polis Tyrannos. Zur Entstehung einer politischen Metapher“, *Arktouros, Hellenic Studies Presented to B. M. W. Knox on the Occasion of His 65th Birthday*, (eds. G. Bowersock, W. Burckert, M. C. J. Putnam), Berlin – New York 245; P. Barceló, „Thukydides und die Tyrannis“, *Historia* 39/1990, 416; 419 и даље.

⁷² Вид., на пример, С. W. Macleod, „Form and Meaning in the Melian dialogue“, *Historia* 23/1974, 385–400; Hudson-Williams, „Conventional Forms and the Melian Dialogue“, *American Journal of Philology* 71/1950, 156–169.

⁷³ Вид. М. Н. Турић, 177–180; J. Martin, 151. Израз тога је и околност да је Антифонт, који је своју номос-фисис антитезу конципирао првенствено у односу на појединца; упор. К. Raaflaub (1992), 27–28.

⁷⁴ Упор. J. Martin, 151.

На крају ваља уочити да учење о праву јачег поседује снажну атинску конотацију. Свакако да су противници Атине током Пелопонеског рата исто тако брутално кршили право и норме, као и да су у свом деловању били вођени бескрупулозним размишљањима у категоријама моћи, која су предност увек давала сили на моралом.⁷⁵ Зато није потпуно изненађење да се, поред беседе Атињана у Спарти и Мелијског дијалога, у везу с учењем о праву јачег доводи и говор сиракужанског државника Хермократа на скупу у Гели.⁷⁶ Међутим, скоро све примедбе које су наведене за говор Атињана у Спарти важе и за ову беседу, коју је Хермократ одржао 424. године пре Хр.⁷⁷ Стога, као једини познати протагонисти учења о праву јачег тог времена, остају атински посланици на Мелу и млади, али иначе непознати Атињанин, Каликле. Уосталом, главни извори су опет атински: Платон и Тукидид. Из тога јасно произлази да, ако Атињани и нису били једини који су руководили интересима и силом, они су томе ипак били најсклонији. Коначно, управо се у Атини формулишу тезе као што је, на пример, она да је „само тиранин слободан“, а које су размишљању у категоријама моћи и логици јачег дале неминовно нове импулсе,⁷⁸ и то не више само у антици.

Ivan Jordović, PhD

Assistant Professor

University of Novi Sad Faculty of Philosophy

HISTORICAL EMERGENCE OF THE RIGHT OF STRONGER DOCTRINE

Summary

This article looks into the origins of an extremely destructive theory – the ancient Greek theory of the right of the stronger. The author makes a difference between the traditional right of the stronger, and the right of the stronger doctrine which was theoretically established in the

⁷⁵ Тукидид, *Пелопонески рат* 1.80–86, посебно 1.82,1–3; 3.68,1–2, 4.59–64.

⁷⁶ A. W. Gomme, A. Andrewes, K. J. Dover, *A Historical Commentary on Thucydides*, Vol. I, Oxford 1956, 236; Vol. IV, 515–516; F. Kiechle, 1963, 302 и даље; J. de Romilly, *Thucydides and Athenian Imperialism*, London 1963, 254 и даље; W. K. C. Guthrie, 86; W. R. Connor, 122 и даље; A. Rengakos, 32 и даље; 84.

⁷⁷ Тукидид, *Пелопонески рат* 4.61,5.

⁷⁸ K. Raaflaub, „Athens ‘Ideologie der Macht’ und die Freiheit des Tyrannen“, *Studien zum attischen Seebund*, (Hrsg. J. M. Balcer, H.-J. Gehrke, K. Raaflaub, W. Schuller), Xenia 8, Konstanz 1984, 45–86; исти (2004), 166–193.

nomos-physis antithesis. The main objective of this article is to examine the time of occurrence of the right of the stronger doctrine, *i.e.* to determine whether this theory appeared before or during the Peloponnesian war

Scholars tend to link several Thucydides' speeches and Plato's characters with the right of the stronger doctrine. Thus, the author tries to establish the cases in which we can truly speak about theoretical foundations of the right of the stronger – as there are fewer such cases than commonly imagined. Namely, the analysis of the sources reveals that the sole representatives of this doctrine are Thucydides' Athenians in the Melian dialogue, and Calicles in Plato's *Gorgias*. This finding shows that the right of the stronger doctrine emerged during the Peloponnesian war, and that the Sophistic movement and the war had major influence on its origins.

Key words: *Right of the stronger*. – *Sophistic movement*. – *Peloponnesian war*. – *Plato*. – *Thucydides*.